

Ж.Ш.Саметова

Абай атындағы ҚазҰПУ, магистр, аға оқытушы

ЛАТЫН ӘЛІПБИІН ҮЙРЕТУДЕ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Аннотация: Қазақ тілі пәнін (Г2) тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым әрекеттері бойынша оқыту тиімділігі көптен бері дәлелденіп келеді. Латын әліпбилі қазақ жазуын меңгертуде жазылым іс-әрекеті дағдысын дамыту жолдары өте ыңғайлы. Сондықтан беріліп отырған мақалада латын әліпбилі қазақ жазуын меңгертудегі жазылым дағдысының тиімді жолдары көрсетіледі.

Тірек сөздер: латын әліпбиі, орфография, фонетика, жазылым, айтылым

Ж.Ш.Саметова

КазНПУ им. Абая, магистр, старший преподаватель

МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМА В ПРЕПОДАВАНИИ ЛАТИНСКОГО АЛФАВИТА

Аннотация. Эффективность обучения «Казакскому языку» (Г2) по аудированию, чтению, написанию, говорению давно доказано. Для изучения латинского алфавита казахского языка очень удобны пути развития навыков деятельности письма. В статье рассматриваются навыки написания и методы их использования в преподавании латинского алфавита. Поэтому в данной статье раскрываются эффективные пути навыков написания латинского алфавита на казахском языке.

Ключевые слова: латинский алфавит, орфография, фонетика, письмо, речь.

Zh.Sh. Sametova

Abai KazNPU, master, senior lecturer

METHODS OF APPLICATION OF WRITING SKILLS IN TEACHING THE LATIN ALPHABET

Annotation. The effectiveness of teaching «Kazakh language» (L2) in listening, reading, writing, speaking has long been proven. To study the Latin alphabet of the Kazakh language, the ways of developing writing skills are very convenient. This article examines the writing skills and methods of using them in teaching the Latin alphabet. Therefore, this article reveals effective ways of writing the Latin alphabet in the Kazakh language.

Keywords: Latin alphabet, orthography, phonetics, writing, speech.

Сауаттылық – адам тілі мәдениетінің негізгі талаптарының бірі. Ал жазудағы сауаттылық әдетте емле, тыныс белгілері ережелерін білумен тығыз байланысты. Дұрыс жазу талабы – орфографиялық ережелерді жетік меңгеруді талап етеді. Ал орфографиялық ережелердің жетіктігі алфавиттің, тілдің фонетикалық жүйесімен толық сәйкес келуімен байланысты. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл. Сондықтан да қазақ тілінде оқытпайтын мектептерде жүйелі оқыту үрдісін қалыптастыру бүгінгі күннің басты талабына айналып отыр. Латынәліпбилі мемлекеттік тілмізді оқытудың тиімді де ыңғайлы жүйесі мен құрылымын қалыптастыру әрбір мұғалімнің шеберлігі мен шығармашылығына байланысты. Оқу орыс тілінде жүретін мектептердегі қазақ тілі пәні мұғалімдерінің мақсаты – оқушылардың сөйлеу дағдысын дамыту, қарым-қатынас біліктілігін қалыптастыру, латынәліпбилі тілді меңгеріп, сөйлеуіне жағдай тудыру. Бұл орайда қазақ тілін оқытудың озық технологиясын меңгеру – үлкен істің бастамасы. Елімізде заманауи білім беру үдерісі ең алдымен жеке тұлғаға бағытталып, білім алушының, тіл үйренушінің іскерлігін, коммуникативтік құзыреттілігін дамыту міндеттерімен ұштасып жатқандықтан, қазақ тілінің білім мазмұнын құрудың әдіснамасын дұрыс таңдап алу қажеттілігі туындайды. Әсіресе, оқу орыс тілінде жүретін мектептердегі латынәліпбилі қазақ тілін үйретудің мақсаты – оқушылардың сөйлеу дағдысын дамыту, қарым – қатынас біліктілігін қалыптастыру, латынәліпбилі қазақ жазуын меңгеріп, сауатты жазып, сөйлеуіне жағдай тудыру.

«Шет тілдерді игерудің жалпыеуропалық құзыреттері: зерттеу, оқыту, бағалау» стандартында бұл «қатысымдық тұлғалар» – тілдік дағдылар деп аталған. Тілдік төрт дағды (айтылым, тыңдалым, жазылым, оқылым) оқушының сөйлеу әрекетін қалыптастырады. Қазақ тілінің жана оқыту әдістері арқылы біз білім деңгейі, ой-өрісі дамыған, тіл арқылы өз ойын еркін жеткізе алатын, туындаған мәселелерді шеше білетін, шынайы өмірге бейім жаңашыл ұрпақ тәрбиелейміз. Оқушылар оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым дағдыларын қалыптастыра отырып, еркін қарым-қатынас жасауға, сын тұрғысынан көзқарасын білдіруге, өз ойын жеткізіп, шешім қабылдауға дағдыланады. Қазақ тілінде берілген кез келген ақпараттарды тиімді қолдана отырып, өзіне қажетті мәліметті ала алады. Әрбір оқыту әдісі белгілі бір мақсатқа жетудің құралы болып табылады. Тілді кіріктірілген бағдарлама арқылы оқытудың негізгі мақсаты – сөйлеу әрекетінің түрлерін (айтылым, жазылым, тыңдалым, оқылым) меңгерте білу.

Қазақ тілі пәнін (Т2) тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым әрекеттері бойынша оқыту тиімділігі көптен бері дәлелденіп келеді. Латынәліпбилі қазақ жазуын меңгертуде жазылым іс-әрекеті дағдысын дамыту жолдары өте ыңғайлы. Көптеген дереккөздеріне сүйенсек, жазылым дағдысы асықпай ойлап, баяу қимылдайтын оқушыларға лайықты дағды екендігі көрсетілген. Олар әр сөйлеміне баса мән беріп, ерекше идеяларын жинақтап баяндауға тырысады және бұл істе керемет шеберлік танытады. Табиғаты шапшаң балалардың жазылым дағдысы кешеуілдейтіні байқалады. Ал өзге тілді балаларда осы жазылым дағдысы төмен екендігін өз тәжірибемізде байқап жүрміз.

Қазақ тілі сабақтарында мәтінмен жұмыс жасай отыра тілдік дағдыларды дамытуға болады. Мәтін – негізгі қарым-қатынас бірлігі, ал мәтінмен жұмыс істеу – қарым-қатынас жасауға үйренудің құралы. Сондықтан, латын әліпбиін үйретуде әртүрлі әдіс-тәсілдер арқылы жазылым дағдысын қалыптастыру міндеттері алға қойылады:

• Оқу үрдісінде оқушылардың жазбаша сөйлеу тілін дамытуды сөйлесім әрекетінің түрлерімен (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым, тілдесім) бірлікте қалыптастыру;

• оқушылардың жазбаша сөйлеу тілін дамытуда жүргізілетін жазба жұмыстарының түрлерін айқындау;

• жазбаша сөйлеу тілін қатысымдық бағытта дамытудың әдіс-тәсілдерін анықтау;

Жаңа технологияларды қазақ тілі сабағында қолданғанда жазылым дағдысы бойынша күтілетін нәтижелер:

• оқушылардың жазбаша сөйлеу тілінің дамуы сөйлесім әрекетінің түрлерімен (тыңдалым, айтылым, оқылым, тілдесім) бірлікте қалыптасады;

• шағын әңгіме, мәтін, ертегі, әңгімені өз бетімен аяқтай алады;

• оқушылар құттықтау хат, жарнама, шақыру хаттарын жаза алады;

• оқушыларды жеке жұмыс істеуге үйретеді;

• грамматикалық құрылымдарды оңай түсінуге көмектеседі;

• оқушылардың есте сақтау, есту, көру, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамытады;

• оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артады;

«Жазылым» термині «жазу» деген мағынаны емес, «жаза білу», «ойынды басқа біреуге түсінікті болу үшін, қағаз бетінде сауатты жеткізе білу» дегенді білдіреді. Жазу – біздің ойымызды тілге аударушы. Жазылым жұмысының сәтті шығуы ең алдымен сөздік қордың мол болуына тікелей байланысты. Сөздік қорды молайту оқылым дағдысының жемісі.

Жазылым дағдысын пайдаланудың тиімді тұстары:

• Оқушының латынәліпбилі қазақ жазуын сауатты меңгеруін үйретеді;

• Танымдық қабілеттілігін қалыптастырады;

• Әлеуметтік мәдени тәрбие қалыптастырады;

• Оқушыны шығармашылық жұмысқа баулиды;

• Мұғалімнің уақытын үнемдейді;

• Қосымша мәліметтер береді;

• Барлық баланы бірден бағалауға көмек береді;

• Оқу үрдісін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі;

• Білім берудің формасын оңайландыру міндеттерін атқарады;

Жазылым дағдысы бойынша: сауатты жазу, латын қаріпті қазақ әліпбиін дұрыс жазу, негізгі ойды түсіну, ақпаратты анықтау, түсінгенін практикада қолдана білу бағаланады;

Сөйлеу дағдыларының ішінде басқа дағдыларды қалыптастырудың негізгі алғышарты – жазылым әрекеті болып табылады. Өйткені күнделікті өмірде оқушы көптеген ақпаратты көзбен көріп, қолмен жазады. Көшеде, ғимаратта, оқулықта латын әліпбиінде жазылып жатқан ақпаратты бірден оқып қабылдауы тиіс. Кезкелген ақпаратты жазу арқылы түсіну сөйлеу әрекетін қалыптастырады. Егер оқушы өзіне керек мәліметті жазып алу арқылы үйренсе, ол басқа үш дағдыны (айтылым, тыңдалым, оқылым), яғни айтылып жатқан мәліметті түсінеді; өз пікірін білдіре алады және басқалармен қарым-қатынас жасай алады; тақырыпқа қатыс-ты деректі түсініп оқиды, көтерілген мәселеге өз көзқарасын жазбаша жеткізе алады. Жазылым дағдысын дамытатын қалыптасқан әртүрлі жазба жұмыстарын жүргізуге болады. Солардың бірнешеуін атап өтейік. Жазылым дағдысы оқылым арқылы келетіндігін жоғарыда атап өткен болатынбыз. Соған дәлел ретінде газет-журнал мақалаларымен

жұмысты алуға болады. Мысалы, «Негативтен-позитивке» тапсырмасы арқылы газетте кирилше берілген мақаланы қайта өңдеп, латын қаріпінде жазуға тапсырма беру, жазылым дағдысына көмектесумен қатар, кейбір грамматикалық ұғымдарды игеруге де көмектеседі. Ол үшін жағымсыз хабар айтылған газет мақалаларын қиып ала келемін. Әр оқушыға әр түрлі мақаланы беріп, оқуды тапсырамыз. Мақаланың ішінен өздеріне жағымсыз әсер тудыратын сөздерді бірінің астына бірін теріп жазғаннан соң, сол сөздерге антоним сөздерді табады. Сөйтіп, тапқан сөздерін пайдалана отырып, позитив мақала жазып шығады. Бірақ, ол мақаланы латын қаріпінде таңбалайды.

Бұл қызығушылықты ояту кезеңінде Миға шабуыл стратегиясы, Топтастыру, Т кестесі стратегиясы арқылы қолдану тиімді. Өйткені орыс тілді аудиторияның сөздерді мәтін мазмұнын тез түсініп, ойын қағазға түсіруіне оңай әдістің бірі. Осы кезеңінде алдыңғы өткен тақырыпты тексеру мақсатында тест жұмыстарын өткізу арқылы оқушы білім деңгейін қадағалап, жаңа сабақты бастар алдында «Топтастыру» стратегиясы арқылы оқушылармен бірлесе жұмыс жасауға болады. Осылайша, күн сайын сабақта жаңа әдіс-тәсілдерді енгізе отырып, жазылым сынды дағдыны да қызықты етіп өткізуге болады.

Мағынаны тану кезеңінде «Кейіпкерге хат жазу» немесе «RAFT» стратегиясын Түргіп алу, ДЖИК СО, Талдау картасы тәсілдерін қолдану тиімді деп ойламыз. Себебі, бұл әдістерді қолданған оқушы, кирилшені латын қаріпіне аударып қана қоймай, өз бетінше ойланып, мәтін құрайды. Ал бұл латынәліпбилі жазуды тез үйренуге дағдыландырады.

Ой толғаныс кезеңінде Эссе, Топтастыру, Пирамида, Құндылық сызығы, Sinkuein немесе бес жолды өлең, Түйін сөз, Семантикалық карта, Концептуалды таблица, Бір айналым сұхбат, стратегияларын қолдану пайдалы. Бұл әдістердің барлығын қолданарда, латын қаріпін пайдалану тапсырылады. Көбінесе орыс тобында тәлім алатын оқушылардың бойында жаза алмаймын деген қорқыныш болады. Осы қорқынышты жеңу үшін жазудың барлық адамның қолынан келетіндігін ұғындыра келе, сыныбы туралы жазуға, соңғы оқыған кітабы туралы, болмаса, атасы мен әжесінің әңгімелерін жазуды, не өзі құрметтейтін адамнан сұхбат алып, соны үй жұмысына жазуға кеңес береміз. Жазба жұмысын тексермес бұрын ұйымдастыру жұмыстарына баса назар аударамыз. Мәселен, жазба жұмысында қарындашты пайдалану өте маңызды. Олай дейтініміз, қарындаш оқушының қателігін өзі түзетуіне мүмкіндік береді. Сөйтіп оқушылар өзін-өзі бағалауы қалыптасады. Суммативті түрде де бағаланады.

Осы жұмыстарды ұйымдастыруда мұғалімге үлкен шеберлік қажет. Оқушы үйлесімді мәтін құру үшін көптеген күрделі дағдыларды меңгеруі тиіс. Олар шеберліктерін, сөздік қорының молдығын көрсетеміз деп, негізгі мәселеден, немесе тыныс белгілеріне назар аудармай қалуы мүмкін. Сол себепті Жазылым кезінде оқушыларға үнемі қолдау көрсетіліп отырғаны дұрыс.

- өз бетінше жазудың алдында – идеяны тұжырымдауға қолдау көрсетеді, жоспарлаудың әртүрлі әдістерін үлгілеп көрсетеді және бастапқы нұсқаны жазу үдерісін ұйымдастырады;
- жазу барысында – оқушылардың нақты іріктелген лексикалық бірліктерді қолданғанын (тіркестерді таңдау), грамматикасы ережеге сай екенін (мысалы,

етістіктің шақтарын дұрыс қолдануы), сөздердің үйлесімдігін (байланыстырушы сөздердің қолданылуы) қадағалайды;

- жазып болғаннан кейін – жұмыстың алдын ала белгіленген критерийлерге сәйкестігін тексереді, түзетеді, жетілдіреді, мәтін аудиторияға сай келе ме, жоқ па, мақсатына сәйкес пе, жоқ па екенін анықтайды. Оқушыға жазғанын қайта қарап шығуға мүмкіндік беруі керек.

Жазылым барысында оқу үдемелілігін қолдану оң нәтиже береді деп есептейміз. Бұл кезде оқушы өзіне қажетті ақпаратты толық жинаған соң жазуға отырады. Жазылым үдерісі басталғанға дейін идеяны жанжақты зерттеу қажет. Сондай-ақ оқу үдемелілігінде мұғалімдер жазылымды дамыту үшін айтылым мен тыңдалымды тиімді қолданудың жолдарын қарастырғаны жөн. Мұғалімнің жетекшілігімен жүретін жазылым барысында оқушыларға жаңа сөздерді назардан тыс қалдырмай тіркестерді таңдауға, құрмалас сөйлемдерді қолдануға, сөздер мен сөйлемдерді дұрыс байланыстыруға қолдау көрсетіліп, өз бетінше жазылымға алып келеді.

Жаңа әдіс-тәсілдерді ендіріп, дәстүрлі оқытудағы іс-әрекеттерді ұмытпаған жөн. Әдетте, ойлау механизмдерін оқушыларға үйреткенде жазбаша жұмыстарға уақыт аз қалып жатады, ал тіл сабақтарында мұғалім 4 бағытта жұмыс жасайды. Олар: жазу, оқу, тыңдау, сөйлеу. Тыңдау мен сөйлеу ойлаумен тығыз байланыста, бұл байланысты табу оңай. Ал енді жазу мен оқуды дамыту мақсатына жүйелі жұмыс жасағанда ғана пайдалы уақыт табуға болатын сияқты.

Жаңа әліпбидегі орфографиялық дағдыны қалыптастыруда жазбаша жаттығу, диктант, мазмұндама және шығарма жұмыстарын ұтымды ұйымдастыру жақсы нәтиже береді. Тілдік қатысымды жетілдіретін шығарма, эссе жұмыстары оқушылардың сөйлеу мәдениетін жетілдіруге, өздігінен ой қорытуға, шешім жасауға үйретеді. Сабақтың қай құрылымында болмасын осындай стратегияларды қолданғанда «Жаңа технологияның принциптері» оқытуды ізгілендіру, өздігінен білім алып, ізденіс арқылы дамитын, өзіндік дұрыс шешім қабылдай алатын, өмірге бейім жеке тұлғаны қалыптастыру. Жаңа оқыту технологиясы арқылы оқушы қандайда болмасын ақпаратты өздігінше игеріп, өз өміріне жарата алатын әмбебап тәсілдерді үйрену керек. Технологиялық жүйелікті сақтай отырып, қазіргі сабаққа қойылатын талаптарды қатаң ескерген мұғалім, оқушылар шығармашылығын арттырып, білім бәсекелестігіне дұрыс бағыт – бағдар бере алады. Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсынұлының «Ұстаз үздіксіз ізденген де ғана, шәкірт жанына нұр құя алады», – деген сөзі ізденімпаз, жаңаша ұстаздарға арналғандай. Мұны әрбір мұғалім жадында сақтауы тиіс.

Жазылым дағдысын қалыптастыруға арналған белсенді жұмыс түрлері:

«Өздік диктант жазу»: сынып оқушылары екі топқа бөлінеді. Бірінші топ оқушыларды мәтінді айқайлап оқиды. Екінші топ оқушылары бір ғана оқушыны тыңдап, диктант жазуға тырысады. Осы арқылы оқушылар ерікті зейінді қалыптастырады әрі жазуға бейімделеді. Оқушылар аудиоматериалды екі рет мұқият тыңдайды (ол сюжетті мәтін, өлең, публицистикалық ақпарат болуы мүмкін). Тыңдалымнан өздеріне таныс емес сөздерді жазып алады, сөздік арқылы аударды. Мәтін оқушы топты екі рет тыңдап, жазбаның мазмұнын толық түсінуге тырысады. Сыныппен ой бөліседі. Осы әдісті жүйелі қолдану – оқушылардың тыңдау арқылы түсіну және сауатты жазу дағдысын қалыптастырады.

«Суреттеу»: оқушылар әртүрлі суреттерді (сөздік диктант) көре отырып, мағына-

сына қарай суреттерді сөзбен суреттеп жазады. Осы арқылы оқушылардың зат пен атауды байланыстыра алу қабілеті қалыптасады.

«Синонимдерді тап»: оқушыларға сөздер ұсынылады. Олар таңдалған мәтіннен осы сөздердің синонимдерін тауып, жауап парағына жазуы керек. Осы арқылы оқушылардың тыңдау әрекеті мен сөздік қоры дамиды.

«Жызылымға арналған аудиожазба мәтіндері». Бұған әр сыныптың, әр оқушының жас ерекшелігіне байланысты мәтіндер алуға болады. Мәтінді тыңдап, түсінгенін жазбаша мазмұндайды. Аталған дағдыларды қалыптастыруда келесі әдіс-тәсілдерді пайдалануға болады: оқытудағы басты принцип – оқушының жеке, өзіндік мүмкіндіктерін ескеру, барлық оқушының сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз ету үшін деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту, өз ойын жеткізуге, өзіндік таңдау жасауына мүмкіндік тудыра отырып, оқушының танымдық және шығармашылық қабілетін дамыту, проблемалық оқыту арқылы оқу материалын өмірмен байланыстыра отырып, оқушыларды білімді өз бетімен меңгеруге талпындыру, сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану, мақсат қою, мәселені зерттеу, жауап іздеу, мәселені талқылау, ой қорытындылау, өз ойын ашық айта білуге тәрбиелеу, сабақ процесінде оқушының белсенді іс-әрекеті белсенді ойлауға, белсенді оқытуға бағытталады. Оқушы өз көзқарасын қалыптастырып, басқалардың да пікірін ескереді. Сабақты өткізуде мұғалім келесілерді ескеруі қажет: сабақтың мақсаты мен күтілетін нәтиже анық болуы тиіс, тілдік төрт дағдыны (оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым) дамыту, белсенді оқыту түрлерін қолдану арқылы оқушы уәжін арттыру, мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс, оқу жетістігін критериалды жүйе арқылы бағалау.

Қорыта айтқанда оқушының жазылым дағдысын дамытуға арналған әдіс-тәсілдер жетерлік. Біз соның бірнешеуіне ғана тоқталдық. Негізінен жазылым дағдысының нәтижесінде оқушы латынәліпбилі қазақ жазуын жылдам игеру, сауатты жазу, жазу арқылы тіл үйрену, өзбетінше іздену, латын қаріпіндегі қазақ жазуын дұрыс оқу машықтарын қалыптастырады. Қазіргі кездегі білім берудің бар-лық жаңа әдіс-тәсілдерінің алдына қоятын басты мақсаты – білім алушының жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылығын қалыптастыру болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Оразбаева, Ф. Ш. Тілдік қатынас негіздері : оқулық / Оразбаева, Ф. Ш., - Алматы : Print-S, 2005 . – 145 б.

[2] Қадашева Қ. «Қазақ тілін оқыту әдістемесі» Алматы, 2002 ж.

[3] Мухамадиева Н.Қ., Үстемір Н.Ә. «Қазақ тілін оқыту әдістемесі» Алматы, 2002ж.

[4] Мухтаров А.Қазақ тілін оқытуда жазылым дағдыларын дамытудың тиімді әдістері // Білім айнасы. 27.03.2018 ж.

[5] Шарипова Ж. Жазылым дағдысын қалыптастыруда қолданылатын инновациялық технологияның тиімді жолдары // <http://oqu-zaman.kz> сайты, 2.01.2017ж.